

Einstein Kulesi'nden Boğaziçi'ne

Milli sosyalistlerin 1933 yıllarında yönetimi ele geçirmeleri ile birlikte, Yahudi kökenli birçok bilim adamı üniversitelerdeki kadrolarını kaybetmiş, göç etmeye mecbur kalmışlardır. Bunun sonucunda Almanya'da örneğin Fizik alanında üniversitelerde görev yapan profesörlerin dörtte biri ki bunların arasında Nobel ödülü almış olan bilim adamları da vardı, çalıştıkları kurumlardan ayrılmak zorunda kaldılar. Benzer durumlar Astronomi Enstitüleri'nde ve rasathanelerde de görülmüştür.

Bu ırk politikasının en önemli kurbanlarından biri Albert Einstein'dır (1879-1955). 1933 yılında bir Amerika ziyaretinden sonra bir daha Almanya'ya geri dönmemiştir. Einstein Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'nde bir profesör olarak görev yapmakla beraber 1917 yılında kurulan Kaiser-Wilhelm Fizik Enstitüsü'nün de müdürüydü. Einstein bu enstitüye ilk çalışma arkadaşı olarak daha önce Berlin Rasathanesi'nde Konum Astronomisi üzerine bilimsel çalışmalarda bulunan ve Yahudi kökenli astronom Erwin Freundlich' i vazifeye çağırmıştır. 1920 yılında Freundlich Einstein-Vakfi'ni kurmuştur. Amaç bu vakfa yapılacak olan bağışlarla Güneş araştırmaları için bir kule teleskopunun yapımını finanse edebilmektir. Nitekim Aralık 1924 tarihinde kurulan yapı 'Einstein kulesi' adı altında Potsdamer Telegrafenberg'de amacına uygun olarak hizmete başlamıştır. Aslında Einstein kulesi 'Einstein Enstitüsü' olarak Potsdam Astrofizik Rasathanesi'nin bir kolu idi. Söz konusu rasathanenin müdürü ise General Erich Ludendorff' un küçük kardeşi Hans Ludendorff' du. Oldukça katı görüşlü olan bu rasathane müdürü ile Einstein kulesi'nin yöneticisi olan Erwin Freundlich arasında zamanla çeşitli sebeplerden dolayı gerginlikler oluşmaya başlamıştır. Bu arada Erwin Freundlich ismini Finlay Freundlich, o dönemin Kültür Bakanlığı ise 'Einstein' kelimesinden kaçınmak için rasathanenin adını 'Güneş Fiziği Enstitüsü' olarak değiştirmiştir. Temmuz 1933 tarihinde Potsdam Rasathanesi'nin çalışanları tarafından hazırlanan ve içerisinde Freundlich' in görevden alınması ya da en azından yönetici konumundan uzaklaştırılması gerektiğini bildirir bir yazının sonucunda Erwin Freundlich Almanya' yı terk etmiştir.

Benzer sebeplerle görevinden ayrılan ve bir tıpçı olan Philipp Schwartz'ın Zürich'te kurmuş olduğu bir camia, Yahudi kökenli Alman bilim adamlarının yurtdışında iş bulmalarını sağlıyordu. Mayıs 1933 tarihinde bu camia ile o dönemlerde İstanbul' da olan İsviçreli Albert Malche arasında bir temas oluşmuştur. Pedagoji profesörü olan Malche 1931 yılında Türk devleti tarafından İstanbul'da batı görüşüne göre bir Yüksekokul Reformu organize etmekle görevlendirilmişti; bu yeniden kuruluş anlamına gelmekteydi. Bu durumda orada çok sayıda ehliyetli yüksekokul öğretmenlerine ihtiyaç duyulacağından, camia göçmen birçok profesörü Türkiye'ye yönlendirebilecekti. Göçmen profesörlerin yeni İstanbul Üniversitesi'ndeki kürsülere atanmasının yapıldığı müzakereler 6 Temmuz 1933 tarihinde Ankara'da gerçekleşmiştir. Bu müzakereler sonunda Erwin Freundlich Astronomi Kürsüsü' ne atanmıştır.

1927 yılından itibaren Breslau Rasathanesi' nde astronom olarak görev yapan Wolfgang Gleissberg Ağustos 1933 tarihinde büyükbabasının Yahudi olması nedeniyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Aralık 1933 tarihinde İstanbul'a gelen W. Gleissberg kısa bir süre sonra Erwin Freundlich' in çalışma arkadaşı olarak üniversitede görevine başlamıştır. Başlangıçta dersler bir tercüman yardımıyla gerçekleşirken, her gün Türkçe dil dersi alan Gleissberg 10 ay

sonra bütün derslerini Türkçe olarak vermeye başlamış ve Türkçe dilinde var olmayan çok sayıda Astronomi ile ilgili yeni kelimeler türetmiştir.

Arif H. Holtay adlı mimarın çizimlerine göre yapılacak olan rasathanenin ilk temeli 1935’li yılların başında İstanbul Üniversitenin bahçesinde atılmıştır. Sonraki yılın Eylül ayında yeni rasathanenin temel dürbünü olan dört mercekli Astrograf İstanbul’a getirilmiştir. Jena’ da Carl Zeiss firması tarafından yapılan Astrograf’ in odak uzaklığı 150 cm olup 300 mm’lik bir objektif çapına sahipti. Ayrıca ana tüpe paralel bir şekilde monte edilmiş olan 12 ve 13 cm’lik refraktörler de bugün düzenli Güneş gözlemlerinde kullanılmaktadır. Rasathanenin 6.3 m çapındaki kubbesi de Zeiss firması tarafından yapılmıştır.

1937 yılına kadar İstanbul’da görev yapan Erwin Freundlich o tarihten sonra Prag’daki Alman Üniversitesi’ne gitmiştir. Ancak gitmeden önce Wolfgang Gleissberg ile birlikte hazırlamış oldukları ‘Astronomi’ adlı ders kitabını yayınlamışlardır. Türkçe dilinde yazılan bu ilk modern astronomi ders kitabının çevirisine o dönemlerde Fizik doçenti olan Fahir E. Yeniçay da katkıda bulunmuştur.

1939 yılına kadar Prag’da görev yapan Erwin Freundlich milli sosyalizm sebebiyle oradan da İrlanda’daki St. Andrews Üniversitesi’ ne gitmiş ve burada başka yeni bir rasathane kurmuştur, ki bu onun kurduğu 3. rasathaneydi.

Erwin Freundlich’ in gitmesiyle boşalan İstanbul’daki müdür kadrosuna Yahudi kökenli olması sebebiyle Kiel Üniversitesi’ ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalan Hans Rosenberg gelmiştir. Rosenberg’ in Temmuz 1940 tarihinde vefat etmesiyle rasathaneye 1942 yılından sonra birkaç yıllığına İngiliz astronom Thomas Royds müdürlük etmiştir. 1948 yılında Wolfgang Gleissberg profesörlüğe atanmış ve böylece İstanbul Rasathanesi’nin de yeni müdürü olmuştur.

Astrograf ile yapılan gözlemler başlarda küçük gezegen ve kuyruklu yıldızların fotografik konum tayinleri ile sınırlanmıştır. Ancak rasathanenin İstanbul şehri içerisindeki merkezi konumu sebebiyle artan ışık kirliliği sonucunda araştırmacılar zamanla gece yapılan gökyüzü gözlemlerinden Güneş gözlemlerine geçmişlerdir. Fotosfer tabakasının beyaz ışık gözlemleri Astrograf’a bağlı bulunan ve 200 cm’lik bir odak uzaklığına sahip olan bir dürbün ile gerçekleşmekte idi. Bu sisteme 1956 yılından sonra dahil edilen ve odak uzaklığı 145 cm, açıklığı 12 cm olan ikinci bir refraktör ile H_{alpha} ışığında Güneş’ in kromosfer tabakasının gözlemleri yapılmaya başlanmıştır. Aktif Güneş gözlemleri Gleissberg’ in öncülüğü altında İstanbul’da ilimin ağırlık noktası haline gelmiş, bu da özellikle leke ve patlamalarla ilişkili yapılan istatistik çalışmalara yansımıştır. Wolfgang Gleissberg 1750 yılına kadar olan geriye dönük Güneş leke aktivitesinin analizinden ‘Gleissberg-Çevrimi’ olarak da adlandırılan 80 yıllık bir leke çevriminin varlığını göstermiştir. Bu çalışmanın ayrıntıları 1952 yılında yayınlanan ‘Die Häufigkeit der Sonnenflecken’ adlı kitabında verilmekle beraber, Gleissberg’ in 200 den fazla bilimsel dergilerde yayını çıkmıştır. Kendisi aynı zamanda ‘Publications of the Istanbul University Observatory’ yayının da editörüydü.

1958 yılında Almanya’ ya geri dönen Gleissberg, 1977 yılına kadar Frankfurt Üniversitesi’nin Astronomi Enstitüsü’ nün müdürlüğünü yapmış ve burada bilimsel çalışmalarına devam etmiştir. Kendisinin ve yaptıklarının anısına 2009 yılında rasathanede bir oda ‘Gleissberg Salonu’ olarak isimlendirilmiş, bu salonda alman astronomun kendisini ve çalışmalarını hatırlatan aletler sergilenmiştir. Rasathane artık İstanbul Üniversitesi’nin Fen Fakültesi’ndeki Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümüne aittir.

Bundan sonrasında bugünün durumu anlatılmakta; yani Güneş aktivitesi ile ilgili çalışmaların merkezi konumda olduğu, bunun için gerekli olan verilerin kendi teleskoplarımızla yapılan gözlemlerden ya da yurtdışındaki Güneş teleskoplarından tedarik edildiği, yıldız astrofiziği konusunda çalışıldığı ve bu alanda astronomların farklı tipteki yıldızların atmosferlerini analiz edip modelledikleri, başka bir çalışma alanında ise galaksi kümeleri ve galaksilerin oluşumu ile yapısından evrenin büyük ölçekli yapısının oluşumuna kadar ki konuların ele alındığı yazılmıştır. Tüm bu bilimsel projelerde Türk astronomların yurtdışındaki enstitü ya da rasathanelerle bir işbirliği içerisinde olduğu da belirtilmiştir.

Doç. Dr. Nurol AL